

העשרה¹

סוגיות בחקר הלאומית

תופעת הלאומיות היא סוגיה מרכזית המעסיקה חוקרים מתחומים מדעיים שונים ובהם היסטוריונים, סוציולוגים, כלכלנים וחוקרים העוסקים במדע המדינה. בקרב החוקרים את הלאומיות קיימת הסכמה כללית כי הלאומיות היא אחת התופעות ההיסטוריות המרכזיות הקיימות כיום בעולם והמשפיעה על חייהם של בני אדם בתחומי חיים רבים ומגוונים. יחד עם זאת, בחינת עבודתם של חוקרי הלאומיות מגלה כי בין החוקרים קיימת מחלוקת בנוגע לפרשנות ולמשמעות שהם מייחסים ללאומיות ולאירועים ההיסטוריים הקשורים בה. בפרק זה נלמד על כמה מנושאי המחלוקת העיקריים הקיימים בקרב החוקרים ונבחן כמה מהמגמות העיקריות הקיימות כיום בחקר הלאומיות.

1. מתי הופיעה הלאומיות לראשונה בהיסטוריה?

ישנם חוקרים הטוענים כי הלאומיות אינה תופעה מודרנית, אלא תופעה שהתקיימה כבר בעת העתיקה. גישה זו נשענת על קיומן של תופעות דומות בעת העתיקה בקרב עמים שחבריהם גילו נכונות להקריב את חייהם למען עמם ומדינתם. בהקשר זה מוזכרים לעיתים תכופות היהודים והיוונים. לעומת זאת, הזרם המרכזי של החוקרים תומך בגישה שלפיה הלאומיות היא תופעה מודרנית אשר לא התקיימה קודם לכן בהיסטוריה. לפי תפיסה זו הלאומית עלתה על במת ההיסטוריה רק בסוף המאה ה-18 כהמשך לתהליכים מחשבתיים, פוליטיים, כלכליים וחברתיים הקשורים לזמן המודרני. המחזיקים בעמדה זו מניחים שהלאומיות היא תפיסת עולם חילונית ובתור שכזו לא יכולה הייתה להתקיים בעת העתיקה, בה לא התקיימה תופעה של חילוניות.

2. מהו הגורם המרכזי שהביא לעליית הלאומיות?

חלק מהחוקרים מסבירים את עליית הלאומיות כתופעה הנובעת בעיקרה מהתפתחויות מחשבתיות אשר ערערו על ההיגיון של הסדר הקיים ודחפו ליצירת סדר לאומי. חוקרים אלה מדגישים את משנותיהם של הוגי דעות שונים שפעלו במאות ה-18 - 19 ואת הפצת הרעיון הלאומי בעקבות כיבושי הצבא הצרפתי בראשית המאה ה-19.

לעומתם, חוקרים אחרים מדגישים את תהליכי השינוי בתחומי הכלכלה, החברה והביטחון ואת תהליכי המודרניזציה שהביאו לעיור, לתיעוש ולחילון. חוקרים אלה טוענים כי תהליכי השינוי הללו יצרו צורך אובייקטיבי בהסדרים חדשים. והלאומיות, שהייתה אחת התפיסות שהציעו סדר חלופי להסדרים הישנים, אומצה מכיוון שהופיעה בשלב בו בני האדם חיפשו לעצמם סדר חדש.

¹ פרק זה הוא פרק העשרה לספר "הלאומיות המודרנית וראשית הציונות" (יגאל משעול; היי סקול).

העשרה נוספת

האם הלאומיות היא תופעה אלוהית-טבעית או תופעה תפיסתית?

הוגי דעות שונים, שפעלו החל מראשית המאה ה-19, פיתחו גישה היסטורית לפיה הלאומיות אינה תופעה תפיסתית חדשה, אלא תופעה טבעית ואובייקטיבית שקיומה אינו תלוי במחשבתם של בני האדם. על פי גישה זו בני האדם נחלקים לפי חלוקה, שנעשתה על ידי הטבע או האל, לקבוצות לאום נפרדות. כל אחת מקבוצות לאום אלה חיה את חייה בנפרד משאר הקבוצות, מקיימת קשרי נישואין פנימיים ומפתחת את תרבותה באופן עצמאי. תומכי גישה זו טענו כי שאיפת בני קבוצת הלאום למדינת לאום ריבונית משלהם, היא רק אחד משלבי ההתפתחות הטבעיים של קבוצת הלאום, המתרחשים בקרב כל לאום. מכיוון שהבסיס ללאום, על פי גישה זו, הוא בעיקרו אתני, תרבותי ואף גנטי, תומכי הגישה התייחסו בדרך כלל בהסתייגות לאפשרות שבני אדם יעברו מקבוצת לאום אחת לאחרת. אולם, רוב החוקרים בני זמננו שוללים עמדה זו ומחזיקים בגישה המניחה שהלאומיות היא תופעה מתפתחת, הנובעת מתפיסתם של בני האדם, ואשר נמצאת בשינוי מתמיד, שכן ההחלטה אם לעשות שימוש בדמיון האתני הקיים כדי להקים מדינה, תלויה בהחלטתם של חברי הקבוצה האתנית.

3. מה גרם לחברי קבוצת הלאום לפתח רגש של זיקה לקבוצה ולחבריה?

חלק קטן מהחוקרים סבור כי הזיקה הפנימית אינה אמיתית ואינה קיימת בין חברי הקבוצה כלל, אלא שהיא מסוּקָה לצרכים שונים, כלכליים, חברתיים ואחרים, שאינם קשורים כלל ללאומיות. מנגד, קיימת הסכמה עקרונית, בקרב רוב החוקרים, באשר לעצם קיומו של הרגש הלאומי והזיקה הפנימית בין חברי קבוצת הלאום. יחד עם זאת, ישנה מחלוקת בשאלה מהם מקורותיו של רגש זה. להלן מספר הסברים שונים שמספקים החוקרים לשאלה זו:

3 (א) הזיקה הפנימית נובעת מקרבה אתנית או אידיאולוגית

הזרם המרכזי של החוקרים סבור כי הזיקה הפנימית, הקיימת בקרב החברים בקבוצת הלאום, קשורה בעיקרה לגורמים הקשורים בקרבה אידיאולוגית, ובמיוחד בקרבה אתנית. טיעון זה נשען בעיקר על העובדה שבני האדם, אשר אימצו את התפיסה הלאומית, נטו לעיתים קרובות להעדיף את האינטרסים הלאומיים על פני האינטרסים הכלכליים הפרטיים שלהם. כך קרה, למשל, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בה התגייסו פועלים מכל מדינות אירופה לצבאות מדינותיהם ולחמו בפועלים מקבוצות לאום יריבות. חוקרים אלה סבורים כי הלאומיות נשענת על הבדלים היסטוריים-טבעיים, כלומר הבדלים אמיתיים שנוצרו במהלך ההיסטוריה, כמו לשון ודת. חלקם אף טוענים כי בבני האדם טבוע הצורך הביולוגי לחבור לבני אדם הדומים להם מבחינה אתנית או אידיאולוגית.

3 (ב) הזיקה הפנימית נובעת ביסודה משיתוף אינטרסים

ישנם חוקרים הסבורים כי הזיקה הפנימית הקיימת בקרב החברים בקבוצת הלאום קשורה בעיקרה לגורמים הקשורים באינטרסים כלכליים, חברתיים ואחרים. כלומר, קבוצת אנשים, הסובלת מקושי משותף, שואפת לקדם אינטרס משותף ועקב כך מפתחת תחושות של הזדהות וזיקה פנימית. חוקרים אלה מביאים כדוגמה את המהפכה הצרפתית, שפרצה לאחר שהמעמדות העליונים היפלו את בני מעמד הביניים, הפריעו לפעילותם הכלכלית וחסמו בפניהם את הדרך לקידום חברתי והשפעה פוליטית.

3 (ג) הזיקה הפנימית נובעת ממניפולציה² שהופעלה על ידי המדינה או שכבות עילית בחברה

ישנם חוקרים הטוענים כי מקורו של הרגש הלאומי ביצירה מניפולטיבית של המדינה או של שכבות מסוימות הפועלות בה. המחזיקים בתפיסה זו רואים ברגש הלאומי רגש אמיתי, אך הם סבורים כי גורמים שונים הפועלים במדינה מעוניינים בקיומו של רגש זה ומסתייעים בו כדי לקדם אינטרסים כלכליים, חברתיים ותרבותיים. למשל, חלק מהחוקרים המחזיקים בתפיסה זו טוענים כי המדינה מעוניינת לעודד אחידות לשונית ותרבותית כדי להקל על פעולתה של המערכת הביורוקרטית ועל תהליכי הייצור התעשייתיים.

שימו לב!

הגישות המחקריות השונות המוצגות על ידי החוקרים השונים אינן בהכרח שוללות אלו את אלו. חוקרים רבים מציגים גישה המשלבת בין ההסברים השונים.

המחלוקת המחקרית העיקרית נוגעת לסוגיית משקלם היחסי של ההסברים שמציגות הגישות השונות, כלומר- מהו הגורם העיקרי אשר הביא לעליית הלאומיות, מהו הגורם העיקרי אשר הביא להתפתחותה של הזיקה הפנימית המתקיימת בקרב חברי קבוצת הלאום וכן הלאה.

בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

הסוגיות השנויות במחלוקת בקרב חוקרי הלאומיות:

- ☞ מתי הופיעה הלאומיות לראשונה בהיסטוריה: האם מדובר בתופעה מודרנית או בתופעה קדומה יותר?
- ☞ מה הביא לעליית הלאומיות: האם מדובר בתופעה הנובעת בעיקרה מהתפתחויות מחשבתיים או בתופעה הנובעת בעיקרה מהתפתחויות חברתיות שונות?
- ☞ האם הלאומיות היא תופעה אלוהית-טבעית או תופעה תודעתית: האם מדובר בתופעה תודעתית חדשה או בתופעה אובייקטיבית שקיומה אינו תלוי במחשבתם של בני האדם?
- ☞ מה גרם לחברי קבוצת הלאום לפתח רגש של זיקה לקבוצה ולחבריה: האם הזיקה הפנימית, הקיימת בין חברי קבוצת הלאום, נובעת בעיקרה מקרבה אתנית או אידיאולוגית, משיתוף אינטרסים או ממניפולציה?

² מניפולציה= תכסוס. התנהלות המכוונת ליצירת רושם או להשגת דברים בדרכי עורמה שאינן הגונות.

קטעי מקור

קטע מספר 1 - הוגה הדעות גיאורג וילהלם פרידריך הגל (1770 - 1831)³

"...ללאומים יש לעיתים היסטוריה ארוכה עד שהם מגיעים לבסוף אל ייעודם- לעצב עצמם כמדינות..."

קטע מספר 2 - ההיסטוריון ארנסט רנן (1882)⁴:

"...לפי תפיסתם של תיאורטיקנים פוליטיים מסוימים, הלאומיות היא מעל לכל תוצר של שושלות עתיקות... האם יש לטענה זו תוקף מוחלט? מובן שלא. שוויץ וארצות הברית... אינן מיוסדות על בסיס שושלתי... לפיכך, יש להודות כי לאומים עשויים לקום גם בהעדר בסיס שושלתי, ואף תיתכן התפלגותם של לאומים, אשר התגבשו ככאלה בעקבות מוצא שושלתי משותף..."

...יש הטוענים שהלאומיות עשויה להתפתח על בסיס גזעי משותף... [וכי] הדבר היחיד שנותר יציב וקבוע [לכל אורך ההיסטוריה] הוא החלוקה הגזעית... לפי תיאוריה זו הגרמנים זכאים לקבץ בחזרה את כל חבריה המפוזרים של המשפחה הגרמנית, גם אם חברים אלה אינם מעוניינים בהתחברות מחודשת זו... טענה שכזו, אם תהיה דומיננטית, תביא לחורבנה של התרבות האירופית... הגזעים, כפי שאנו ההיסטוריונים מבינים אותם, עוצבו על ידי ההיסטוריה ויפורקו על ידה בעתיד. חקר הגזעים חשוב ככלי ללימוד התפתחות האדם, אך אין לו מקום בפוליטיקה... האם הגרמנים, המניפים את דגל האתניות, אינם רואים כי יבוא יום ובני הגזעים הסלאביים ינתחו את מקורות שמות הכפרים בגרמניה ויתחקו אחר אוכלוסיות שמתו זה מכבר ואשר נטבחו ושוועדו על ידי הגרמנים? מוטב לכולנו ללמוד כיצד לשכוח את העבר..."

...מה שאמרנו ביחס לגזע, נכון גם ביחס לשפה... שפות הן צורות היסטוריות, המלמדות אותנו מעט מאוד אודות גזע האנשים המשתמשים בהן. מכל מקום, אין זה ראוי שהשפה תגביל את חירותו של אדם בכל הנוגע לקבוצה בה הוא רוצה לכרוך את עתידו..."

...הבה לא ננטוש את הנחות היסוד לפיהן האדם הוא יצור תבוני ומוסרי, בטרם יהיה לדובר שפה כלשהי, בטרם ישתייך לגזע מסוים או לתרבות מסוימת. מעל לתרבות הצרפתית, הגרמנית או האיטלקית, ישנה תרבות אנושית..."

...גם הדת אינה יכולה להציע בסיס מספק לאומה מודרנית... אדם יכול להיות צרפתי, אנגלי או גרמני, ובו בזמן להיות קתולי, פרוטסטנטי, יהודי, או אף להטיל ספק בעיקרי האמונה הדתית. הדת הפכה לדבר פרטי הנוגע רק לאדם עצמו..."

...האומה היא נשמה, עיקרון רוחני... האומה היא סולידריות חזקה הנוצרת על ידי רגש... האומה מבוססת על עבר משותף, אך קיומה בהווה נמשך בהתבסס על הסכמה משותפת להמשיך ולחיות ביחד. קיום האומה הינו למעשה תוצאה של הצבעת אמון הנערכת מדי יום ביומו..."

³ בתוך: ארנסט גלנר, שם, עמ' 73.

⁴ הדברים נאמרו בהרצאה בשנת 1882, בעקבות מלחמת פרוסיה-צרפת, שהתקיימה כעשר שנים קודם לכן. יש לציין כי במאה ה-19 לא דבקה במושג גזע, בו משתמש רנן בדבריו, המשמעות השלילית שדבקה בו כיום. באותם הימים שימש מושג זה, לעיתים קרובות, כמושג המקביל למושגים עם או אתניות בימינו.

מתורגם ומעובד מתוך: Ernest Renan, The poetry of the Celtic Races, and other studies, (Walter Scott; London; 1896), pp 61 - 83.

...רצון האנשים משתנה, אך האם ישנו דבר מה בעולם שאינו משתנה? אומות אינן דבר נצחי. הייתה להן התחלה ויהיה להן סוף. קונפדרציה אירופית תחליף ככל הנראה [את האומות האירופיות הקיימות]. אך דבר זה לא יתרחש בימי חיינו..."

קטע מספר 3 - ההיסטוריון אריק הובסבאום (1966)⁵

"...המהפכה הצרפתית לא נעשתה, אף לא הונהגה, על ידי מפלגה או תנועה מאורגנת במובן המודרני, ולא על ידי אנשים שניסו להגשים תכנית שיטתית... אף על פי כן, מגמה כללית מפתיעה של אידיאות כלליות בקרב קבוצה חברתית מלוכדת למדיי נתנה לתנועה המהפכנית אחדות בפועל. הקבוצה היא ה'בורגנות'; האידיאות שלה הן אידיאות הליברליזם הקלאסי, כפי שנוסחו על ידי 'פילוסופים' ו'כלכלנים'... עד כאן אפשר לטעון בצדק שה'פילוסופים' אחראים למהפכה. היא הייתה מתחוללת בלעדיהם; אבל מסתבר שהם שקבעו את ההבדל בין התמוטטות סתם של אחד המשטרים הישנים לבין החלפתו היעילה והמהירה במשטר חדש..."

קטע מספר 4 - ההיסטוריון דייוויד תומסון (1966)⁶

"...אפשר להגדיר אומה כקהילה של אנשים שתודעת השתייכותם זה לזה נובעת מאמונתם כי יש להם מולדת אחת ומן הניסיון של מסורת משותפת והתפתחות היסטורית משותפת. לפי הגדרה נרחבת זו, אין ספק שהיו אומות כבר מאות שנים לפני 1815... אך הלאומיות האירופית במובנה החדש- במובן של תשוקת הקהילה לממש את אחדותה ועצמאותה כלפי קהילות או קבוצות אחרות- היא בעיקר תוצר של המאה ה-19. היא עלתה בראשונה על דרך ההתפתחות המנצחת ברחבי אירופה בכוחן של המהפכה הצרפתית והאימפריה הנפוליאונית..."

קטע מספר 5 - ההיסטוריון יעקב טלמון (1973)

"...ההתפתחויות האובייקטיביות והמגמות האידיאולוגיות בכל מקום חברו יחד לסלול את הדרך לאינדיבידואליזם ולניידות חברתית. נתברר שעבודת הצמיחים אינה משתלמת עוד; ולא במעט בשל הרעיונות החדשים על זכויות האדם, ששמעם הגיע אפילו לאזנם של האיכרים הנבערים, והם החלו להתרשל בעבודתם..."⁷

"...המהפכה הצרפתית הולידה את האידיאולוגיות המודרניות, ואולי את עצם האידיאולוגיות; ואידיאולוגיות אין דרכן להודות שהן מונעות על ידי אינטרסים אנוכיים בעלמא. אנשי 1789 פנו לעקרונות אוניברסליים נצחיים משום שהחוק, התקדימים והנוהג שימשו בסיסים לסדר הקיים..."⁸

קטע מספר 6 - חוקר הלאומיות ארנסט גלנר (1983)

"... תקופת המעבר לתעשייתיות הייתה חייבת, לפי המודל שלנו, להיות גם תקופה של לאומיות, תקופה של הסתגלות סוערת, שבה הגבולות הפוליטיים, או התרבותיים, או שניהם גם יחד, היו נתונים בתהליך של השתנות... השלבים המוקדמים של תיעוש כרוכים בהתפוצצות אוכלוסין, בעיור מהיר, בנדידת עובדים, וגם בחדירה של כלכלה גלובלית ושל גוף מדיני מרכזי אל תוך חיייהן של קהילות שהיו קודם לכן סגורות פחות או יותר בתוך עצמן..."⁹

⁵ מעובד מתוך: אריק ג' הובסבאום, תקופת המהפכה: אירופה 1789 - 1848, (הדר; תל אביב; תשכ"ו), עמ' 82.

⁶ דייוויד תומסון, אירופה מאז נפוליאון, (זמורה ביתן; תל אביב; 1984), עמ' 114.

⁷ יעקב טלמון, רומנטיקה ומרי, (עם עובד; תל אביב; 1973), עמ' 22.

⁸ יעקב טלמון, שם, עמ' 23 - 24.

⁹ ארנסט גלנר, שם, עמ' 62.

"...מדינה תעשייתית מודרנית אינה יכולה לפעול אלא עם אוכלוסייה ניידת, יודעת לקרוא וכתוב, סטנדרטית מבחינה תרבותית, שחבריה הם בני המרה..."¹⁰

"...הלאומיות רואה את עצמה כסדר טבעי ואוניברסלי של חייו הפוליטיים של האדם. סדר שנעלם מן העין בשל איזו תרדמה ארוכה, עיקשת ומסתורית... אין זה אלא מיתוס לראות בלאומים דבר מה שבטבע, במיון של בני אדם שנוצר בידי שמייים, לחשוב שזהו ייעוד פוליטי החבוי במהות הדברים, אם גם מימושו מבושש לבוא... לעיתים לוקחת הלאומיות תרבויות קיימות והופכת אותן ללאומים, לעיתים היא ממציאה אותם, ולעיתים קרובות היא מוחקת תרבויות קיימות... אסור לנו לקבל את המיתוס. הלאומים אינם חקוקים בטבע הדברים, הם אינם מהווים את הגרסה הפוליטית של מיון המינים והסוגים בעולם החי. מטרתן הסופית של קבוצות אתניות או תרבותיות, לא היו, משכבר הימים, מדינות לאומיות... הלאומיות היא התגבשותן של יחידות חדשות, המתאימות לתנאים השוררים כעת, אם כי נכון הוא שהמורשות התרבותיות, ההיסטוריות והאחרות שנשארו מהעולם הטרום לאומי משמשות לה כחומר גלם..."¹¹

"... בעידן התעשייתי כל זה משתנה. התרבויות הגבוהות נעשות דומיננטיות במובן חדש לגמרי. הדוקטרינות הישנות שהיו קשורות איתן מאבדות לרוב את סמכותן, אבל העגה הכתובה וסגנון התקשורת שלהן נעשים סמכותיים ונורמטיביים באורח אפקטיבי הרבה יותר, והחשוב ביותר- הם נעשים נחלת הכול. כלומר, כמעט כל אדם בחברה לומד לקרוא ולכתוב, ולתקשר בצופן מורכב, במשפטים מפורשים ו'דקדוקיים'..."¹²

"...הלאומיות מוליכה שולל את עצמה ואת האחרים בעיקר בזאת: ממהותה היא כופה תרבות גבוהה על כלל החברה, בעוד שקודם לכן מילאו תרבויות קטנות, מקומיות, את חיי רוב האוכלוסין, אם לא את חיי הכול. באמצעות בתי ספר ובפיקוח אוניברסיטאות נוצרת עגה כללית, מותאמת לצרכי תקשורת ביורוקרטית וטכנולוגית מדויקת למדי, המשמשת עתה את כלל התושבים. פירוש הדבר- היווצרותה של חברה לא אישית, אנונימית, שהיחידים משמשים בה כאטומים בני המרה, ומוחזקים יחד על ידי תרבות משותפת מסוג זה, במקום המערכת המורכבת הקודמת, שהייתה בנויה מקבוצות מקומיות, בכל אחת מהן שלטה תרבות עממית, שנוצרה ושועתקה על די הקבוצות עצמן, כל אחת בנפרד. אלה הם פני הדברים כפי שהם באמת. אבל זהו בדיוק ההיפך ממה שהלאומיות טוענת וממה שהלאומנים מאמינים בו בכל מאודם..."¹³

קטע מספר 7 - ההיסטוריונים מיכאל זיו ושמואל אטינגר (1987)¹⁴

"...החלטתו של המלך לכנס את אסיפת נציגי המעמדות עוררה תסיסה וויכוח מקיף בעם. ברחבי צרפת הורגשה פעילות מדינית מוגברת. במועדונים, שהוקמו בפאריס ובערי השדה, בסאלונים ובאגודות השונות התנהלו ויכוחים נוקבים. כן נתפרסמו ברבים קונטרסים ועיתונים... מצבה הכלכלי הקשה של צרפת לרגל הבצורת והחורף הקשה של שנת 1788 - 1789 הגבירו את התסיסה והמתיחות החברתית..."

קטע מספר 8 - ההיסטוריון הנרי וסרמן (1989)¹⁵

"...נוצרה הסכמה כללית בקהילת המחקר בסוגיה זו: הלאומיות המודרנית שונה תכלית שינוי מאהבת המולדת הקדומה ומן הפטריוטיות הקדם מודרנית... הסכמה זו קנתה לה עד מהרה מעמד של אקסיומה... עם זאת, כשאנו בוחנים התבטאויות לאומיות מתקופות שונות, לאומיות וקדם לאומיות, הרי לפחות במישור הרעיונות

¹⁰ ארנסט גלנר, שם, עמ' 70.

¹¹ ארנסט גלנר, שם, עמ' 73 - 74.

¹² ארנסט גלנר, שם, עמ' 75 - 76.

¹³ מעובד מתוך: ארנסט גלנר, שם, עמ' 84.

¹⁴ מעובד מתוך: מיכאל זיו ושמואל אטינגר, דברי הימים כרך ג' חלק א': הזמן החדש, (רכולוד; תל אביב; 1987), עמ' 141.

¹⁵ מעובד מתוך: הנרי וסרמן, אירופה ערש הלאומיות, יחידה 1, (האוניברסיטה הפתוחה; 1989), עמ' 63.

והדעות נראים גילויי הלאומיות למיניהם דומים אלה לאלה דמיון חשוד במקצת... אין בידינו תשובה מספקת...
אך לדעתנו ראוייה סוגיה זו למחקר נוסף..."

קטע מספר 9 - חוקר הלאומיות בנדיקט אנדרסון (1999)

"...אומה היא קהילייה פוליטית מדומיינת... זוהי קהילייה מדומיינת, משום שאפילו באומה הקטנה ביותר, אין החברים בה מכירים את רוב החברים האחרים, אינם פוגשים אותם, או אפילו אינם יודעים עליהם משהו, ועם זאת בתודעתו של כל חבר באומה יש דימוי של שייכותם לאותה קהילייה... לאמיתו של דבר כל קהילייה, שהינה גדולה מהכפר הקדום שבו היה קיים קשר ישיר בין כל חברי הקהילייה, היא מדומיינת..."¹⁶

"...יש להבין את הלאומיות על ידי העמדתה בשורה אחת לא עם אידיאולוגיות פוליטיות מודעות, אלא עם המערכות התרבותיות הגדולות שקדמו לה, ושמהן – וכנגדן – היא התהוותה.

שתי המערכות התרבותיות הרלוונטיות לצורכי הדיון הן הקהילייה הדתית והממלכה השושלתית; שכן שתי אלה, בימי הזוהר שלהן, נחשבו למסגרות התייחסות מובנות מאליהן, באופן דומה ביותר ללאומיות בזמננו..."¹⁷
"...השוק הראשון [של הדפוס] היה אירופה של יודעי קרוא וכתוב, שכבה רחבה, אך דקה, של קוראי לטינית... אחרי שהשוק הלטיני הגיע לרווייה, פנו מוכרי הספרים אל השווקים העצומים בכוח של ההמונים החד לשוניים... מחסור כלל אירופי בכסף הפנה את המדפיסים יותר ויותר לכיוון של ספרים זולים בשפות המדוברות..."

...שפות דפוס אלה הניחו את היסודות לתודעה לאומית... הן יצרו שדות מאוחדים של תקשורת, מצומצמים יותר מאלה של הלטינית, אבל רחבים מאלה של השפות המדוברות. דוברי הריבוי הגדול של מיני אנגלית, למשל (או צרפתית או ספרדית), שלא יכולים היו, או שהתקשו מאוד, לדבר זה עם זה, יכולים היו עכשיו לתקשר באמצעות הדפוס והעיתון. ובתהליך זה הם נעשו בהדרגה מודעים למאות אלפי ולמיליונים של בני אדם בשדה השפה שלהם, ובו בזמן- לעובדה שרק מאות אלפים או מיליונים אלה השתייכו לאותו שדה שפה. שותפים לקריאה אלה, שאיתם הם היו קשורים באמצאות הדפוס, היו... את הגרעין לקהילייה המדומיינת הלאומית..."¹⁸
"...תעשייה פדגוגית ענפה טרחה ללא הרף לחייב אמריקנים צעירים לזכור / לשכוח את קרבות 1861 - 1865 – כמו שאמנם היה לזמן קצר- כמלחמה 'אזרחית' גדולה בין 'אחים' – ולא כמלחמה בין שתי מדינות לאום ריבוניות... ספרי הלימוד על ההיסטוריה של אנגליה מציגים בפני התלמידים את החיזיון המשעשע של אב מייסד גדול, המכונה 'ויליאם הכובש'. אין מספרים להם כלל שוויליאם לא דיבר אנגלית, ושלמען האמת הוא גם לא יכול היה לעשות כן, מאחר שהאנגלית לא הייתה קיימת בזמנו..."

...לאומות אין תאריך לידה ברור, ומותן, אם בכלל, אינו טבעי אף פעם... אי אפשר לכתוב ביוגרפיה של אומה... 'קדימה בזמן', כשרשרת ארוכה של הולדות. הברירה האחת היא לעצב אותה 'אחורה בזמן'... מלחמת העולם השנייה מולידה את הראשונה... הורתו של מרד גטו ורשה היא מדינת ישראל..."¹⁹

¹⁶ בנדיקט אנדרסון, קהיליות מדומיינות- הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה, (האוניברסיטה הפתוחה; תל אביב; תשנ"ט 1999), עמ' 36.

¹⁷ בנדיקט אנדרסון, שם, עמ' 42.

¹⁸ מעובד מתוך: בנדיקט אנדרסון, שם, עמ' 70 - 77.

¹⁹ מעובד מתוך: בנדיקט אנדרסון, שם, עמ' 237 - 242.